

Fábri György

Bevezetés

Tudományszociológiai folyamatok és társadalomkutatási módszertanok metszéspontjából formálódott az a kutatási program, amelynek eredményeit ebben az összegző kötetben foglaltuk össze a doktori képzés helyéről, szerepéről a karrierutakban.

Az egyetemek mint „PhD-gyárak” maliciózus elnevezéssel illetett működésének, ennek következményeinek problematizálása az ezredforduló után került a nyugati tudománypolitikai viták fókuszába. Az ekkoriban született elemzések tanúsága szerint a doktori képzés világszerte hasonló problémákat vetett fel a tudományos teljesítmény és intézményrendszer számára, mint, *mutatis mutandis*, a felsőoktatás tömegesedése két évtizeddel korábban. Ezek (bekerülési minőség, oktatási hatékonyság, szakterületi eloszlás, jövőkép) mellett a tudományművelés sajátosságaira gyakorolt hatás fogalmazódott meg nagy hangsúllyal: a PhD-hallgatók munkaerejének, ambícióinak kihasználása, az oktatási leterheltség, a tenure-állások visszaszorulása a szabott idejű, gyakran projekthez kötött alkalmazásokkal szemben, leginkább pedig a publikációs ipar nyomása, amely csapdahelyzetekbe kényszeríti a fiatalokat, nemritkán az egyéni kreativitás visszaszorulását is okozva. A gender-szemponthoz kellő súlyú megjelenése pedig felértékelte a munka–magánélet egyensúlyának kérdését is.

Míndez a doktori képzés munkaerőpiaci relevanciájának vizsgálatához vezetett – amely szemléleti keretet nem kellett adaptálni a hazai kutatásokban, hiszen velük egy időben indult a jelen projekt egyik előzményét jelentő kutatási programunk az ezredfordulón. Természetesen a feszültségpontok több vonatkozásban is különböztek az előbbieken vázoltaktól: habár az akkor bő fél évtizede elindult doktori képzés résztvevőinek száma erőteljes emelkedésben volt, ahhoz még kellett mintegy másfél évtized, hogy a doktoranduszok a magyar egyetemi és kutatóintézeti kapacitás számottevő részét tegyék ki. Munkahelyi pozíciójuk ellentmondásait leginkább az egész PhD-fokozat és az oda vezető út definiáltsága okozta. Sem a szabályozásban, sem a felfogásban nem vált tisztázottá, hogy tudományos utánpótlásképzésnek vagy az egyetemi képzés legfelsőbb szintjének tekintik-e. Ezzel leginkább az akadémiai világon kívüli munkaerőpiaci kilátások és motivációk maradtak bizonytalan tényezők, de visszafelé is tompította az érzékenységet: a hazai társadalomkutatásban és problémafeltárásban is egyre nagyobb teret nyerő, szociológiai tematikájú gender-közéltések és a magánélet–munka relációk sem kaptak érdemi figyelmet.

Az OTKA által támogatandónak ítélt kutatási programunk tematikai újdonsága abban állt, hogy a korábbi kutatási előzményeket felhasználva éppen ezeket a megközelítéseket alkalmazta a doktoráltak pályaképezés vizsgálatához. Vagyis találkozott benne a magyar viszonyok sajátosságaira reflektáló kutatási előzmények felhasználása és a nemzetközi kutatási trendek alkalmazása. Ez a tartalmi metszéspont nagyban erősítette a kutatás eredetiségét, és adott nemzetközi perspektívát a hazai vizsgálatoknak.

Míndez kutatómódszertani oldalról is érvényesült. Eredetileg a kvantitatív adatgyűjtési formákkal tártuk fel a doktoráltak munkaerőpiaci tapasztalatait, visszajelzéseit.

Bő egy évtizedet felölelő (2002–2013), három hullámot magába foglaló longitudinális felmérésünk reprezentatív eredményeit nem csupán aktualizálta kvalitatív, fókuszcsoporthoz tartozó adatgyűjtésünk, hanem az alkalmazott kérdező, beszélgetéses formával éppen a munka világának magánéleti, illetve gender jellegű hatásait tudtuk alaposabban megérteni.

A kvantitatív-kvalitatív formáknak ez az együttes használata gazdagítja a megismerést, amit a manapság egyre inkább teret nyelő, a klasszikus társadalomkutatás hagyományait megerősítve továbbvivő módszer az adatok elemzésével bővített. Durkheim és társai persze még meglehetősen fáradtságos munkával és csak korlátos statisztikai módszerekkel feldolgozható adatsoporthoz tartozó adatokat használtak, és a vélemény-, illetve megelégedés-/attitűdkutatások felfutása mintha háttérbe is szorította volna az adatok fontosságát. Az adatbázisok rehabilitációja (nyilván a big data trendjének égisze alatt) azonban újra felhívta a figyelmet ennek relevanciájára. Kutatási programunkban egyfelől a publikációs és életpálya-tényadatok ilyen feldolgozása, másrészt a kifejezetten tudományometriai elemzések használata biztosította az adatszerűséget.

Mіндеzen intézményrendszeri és kutatómódszertani irányok metszéspontjait említettem – ugyanis a kutatási program egyik legfontosabb eredménye ezek valódi találkozására, egymás tartalmi kiegészítése volt. A workshopok és konferenciák, a gyűjteményes publikációk adták a formális kereteket, azonban a munka során az egyes műhelyek valódi együttműködése formálódott. Az ELTE PPK Felnőttképzés-kutatási és Tudásmenedzsment Intézetének Társadalmi Kommunikációs Kutatócsoportja, az MTA (később az ELKH) Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézete, az MTA Könyvtár és Információs Központja, valamint a bekapcsolódó kollégák a Debreceni Egyetem és a Budapesti Corvinus Egyetem intézeteiből különféle szakmai kultúrákat hoztak be, a közös és a tanulmányokból láthatóan jórészt sikeres törekvéssel, hogy ezek erősítsék egymást.

Ennek révén nem csupán egy fontos társadalmi jelenség megértéséhez kerültünk közelebb, hanem a magyar tudományos-egyetemi intézményrendszer szereplői számára konkrétan felhasználható következtetések is megfogalmazódtak. Ezt jól használhatja a tudomány- és felsőoktatás-politika az ösztönző és értékelő szabályozások kialakításakor, de az egyes intézmények, műhelyek is beépíthetik a doktoráltak rekrutációjába, munkaszervezésébe, pályára állásának támogatásába.

Az eredmények és a tudományos munka élményei közösek – kiemelendő azonban Paksi Veronika és Tardos Katalin (Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézete) közreműködése, amely messze túllépett ezen zárókötet (önmagában is kiemelkedő) szerkesztési teendőin. A kutatási projekt menedzselése, a sokféle elkötelezett kutatók kitartó és kollegiális ösztönzése, a szakmai találkozási pontok megtalálása nem csupán nélkülözhetetlen szervezési hozzáadott értéket jelentett, hanem intellektuálisan és szocializációsan egyaránt komoly hozzáadással járt mindannyiunknak, köszönet érte. Köszönjük a Nemzeti Kutatási és Innovációs Hivatal OTKA programjának támogatását, munkatársai pontos és segítőkész együttműködését, valamint a részt vevő intézmények vezetéseinek és adminisztrációinak a segítő közreműködését is! Továbbá köszönetünket fejezzük ki a projektben dolgozó technikai munkatársaknak és asszisztenseknek, akik elkötelezetten segítették a kutatás megvalósulását.